

Examining the evidence for Iran's territorial claims to the separated parts of the Caucasus and its impact on lasting peace

Mansour Mahdavi¹

Abstract : Over the past two centuries, Iran has faced persistent challenges from colonial powers, particularly Britain, aiming to fragment the country. Following the Islamic Revolution, superpowers have continued to influence internal separatist movements, raising a crucial question: how can Iran resist these threats and restore the vision of a greater Iran?

This study analyzes the historical process of fragmentation, beginning with the Qajar era, and evaluates patterns of foreign intervention and internal divisions. The methodology is primarily analytical, focusing on strategic proposals rather than merely recounting historical events, especially in light of the resurgence of separatist movements after the 1401 unrest.

Findings indicate that safeguarding Iran's territorial integrity requires both asserting legitimate national claims and implementing proactive strategies. These measures can strengthen national unity and contribute to regional stability in Southwest Asia. Moreover, a coordinated approach has the potential to influence broader global geopolitical dynamics positively.

In conclusion, a combination of historical awareness, strategic planning, and practical measures is essential for resisting separatism, preserving territorial integrity, and ensuring lasting peace and stability in the region

Keywords: Iran, separatism, colonialism, territorial integrity, superpowers, Qajar era, Islamic Revolution

Introduction

One of the most significant challenges Iran has faced over the last two centuries has been the attempts of colonial powers, particularly England, to divide the country. After the Islamic Revolution, superpowers continued to support separatist movements, raising the crucial question: how can Iran resist these forces and revive the vision of a greater Iran? Historical context shows that

---

¹. Assistant Professor of Philosophy, Jahrom University,
Mahdavi.mnsr@gmail.com, 09198044568

Iran's disintegration began during the Qajar era, with Russian expansion into the Caucasus and the complex involvement of European powers. These events, including the Treaties of Golestan and Turkmenchay, resulted in the separation of significant territories.

Materials

&

Methods

This study employs an analytical approach, focusing on historical and strategic examination rather than a mere chronological recounting of events. The method involves reviewing Iran's historical territorial sovereignty, legal claims under international law, and socio-cultural ties of the separated regions to Iran. The study emphasizes assessing patterns of foreign intervention and evaluating strategic responses to contemporary separatist movements, particularly after the 1401 unrest.

Discussion

&

Results

Historical analysis shows that Iran's territorial sovereignty over the separated regions is rooted in both ancient and Safavid-era governance, supported by cultural, religious, and demographic continuity. The recurring interference of colonial powers, particularly England and Russia, facilitated the fragmentation of Iran. In the contemporary era, despite maintaining national integrity during the Islamic Republic, separatist movements have intensified, requiring strategic action. Proposed measures include asserting legal and historical claims, enhancing national awareness through education, and organizing coordinated policies to safeguard territorial integrity. The return of separated territories is projected to strengthen Iran, deter further colonial ambitions, and contribute to regional and global stability.

Conclusion

Iran's resilience depends on historical awareness, strategic planning, and practical measures to counter separatism. Protecting territorial integrity and reclaiming historically connected regions will not only preserve national unity but also enhance peace in Southwest Asia and influence global geopolitical equations positively. A strong, unified Iran can prevent further exploitation by foreign powers and secure lasting stability for the country and the region.

**Keywords: Russia, England, Caucasus, Partition, Land Claims, Peace
Bibliography:**

in Persian:

1. Quran.

2. Confidential documents of the British Foreign Office on the 1919 Iran-UK agreement, vol. 1, translated by Javad Sheikh-ul-Islami, second edition, Kayhan, Tehran, 1368.
3. Iqbal, Abbas (1945), Turkish language in Azerbaijan, Yadgar magazine, issue 13.
4. Bayat, Kaveh (1981), Storm over the Caucasus, "A look at the regional relations of Iran and the Republics of Azerbaijan, Armenia, and Georgia in the first period of independence 1917-1920", Center for Documents and History of Diplomacy, Ministry of Foreign Affairs, Tehran.
5. Khashayar, H. (1970), Tsars and Tsars, Tehran.
6. Rayin, Isma'in (1978), Forgetfulness and Freemasonry in Iran, vol. 1, third edition, Amir Kabir, Tehran.
7. Reza, Enayatollah, Azerbaijan and Aran, Hezar Publishing House, Bija. 1390.
8. Rezaei, Abdolazim (1378), The Treasure of Iranian History (Safavids, Afsharis, Zandiyeh and Qajar), First Edition, Atlas, Tehran.
9. Durant, Will (1390), History of Civilization, Vol. 3 (Caesar and Messiah), Translated by Hamid Enayat and others, 14th Edition, Scientific and Cultural, Tehran.
10. Shamim, Ali Asghar (1374), Iran during the Qajar Dynasty, Afkar, Tehran, 5th Edition.
11. Taleh, Houshang (1387), History of the Partition of Iran, Vol. 4, Second Edition, Samarkand Publishing, Langrud.
12. Qozanloo, Jamil (1315), The Ten Years' War or the First Iran-Russia War, Tolo Press, Tehran.
13. Mahmoud Mahmoud (1367), History of Iranian-British Relations, Vol. 1, First Edition, Iqbal, Tehran.

14. Al-Mukhtarat min al-Rasal (2535 [1355]), a collection of sources, decrees, and civil, religious, and customary rulings from the fifth, sixth, and seventh centuries AH, edited by Iraj Afshar, first edition, National Art Association, Tehran.
15. Historical Treaties and Contracts in the Qajar Period (1373), edited by Gholamreza Tabatabaei Majd, first edition, Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation, Tehran.
16. Makki, Hossein (1323), The Political Life of Sultan Ahmad Shah, first edition, Scientific Bookstore, Tehran.
17. Mahdavi, Mansour (1394), The Iranian World, Ishraq-e-Hekmat Publishing, Qom, first edition.
18. Najafi, Musa, and Haqqani, Musa (1388), History of Political Developments in Iran, sixth edition, Institute for Contemporary Iranian History Studies, Tehran.
19. Nasiri Moghadam, Mohammad Nader (1995), Selected Documents of the Caspian Sea and Northern Regions of Iran in World War I, First Edition, Ministry of Foreign Affairs Publications, Tehran.
20. Chronicler, Mirza Sadeq (1989), History of the Wars of Iran and Russia, Notes of Mirza Sadeq Chronicler (Homai) Marozi, From the Beginning to the Treaty of Turkmanchay, Compiled by Hossein Azar, Edited by Amir Hooshang Azar, First Edition.
21. Hashemi Rafsanjani, Akbar (1995), Salabet Sazandegi, With the Effort of Zahra Seyed Rouhani, Ma'arif Publishing House, Tehran, First Edition.
22. Hedayat, Reza Gholi Khan (1981), History of the Shrine of Safa Naseri, Vol. 9, Part One, Edited by Jamshid Kianfar, First Edition, Asatir, Tehran.
23. Houshang Mahdavi, Abdolreza (1996), History of Iran's Foreign Relations (From the Beginning of the Safavid Era to the End of World War II), 5th edition, Amir Kabir, Tehran.

24. Taghavi, Mehdi, Jan Nakhjavan, Vatan Amrooz Newspaper, 16/8/1401, News Code 256025.

25. Report, November 1996, Issue 69.

26. Statements of the Supreme Leader in a meeting with a group of university professors, 29/3/1395 <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=33445>.

27. Statements of the Supreme Leader in a meeting with the people of Qom, 19/10/1395 <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=35367>.

بررسی ادله طرح دعاوی ارضی ایران نسبت به بخش‌های جداشده قفقاز و تأثیر آن بر صلح

پایدار

چکیده: یکی از مهمترین چالش‌های دو قرن اخیر در کشور ما، تلاش استعمارگرانی چون انگلیس برای تجزیه ایران بوده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز بخشی از مهمترین توطئه‌های ابرقدرت‌ها در راستای تحرکات تجزیه‌طلبانه بوده است. در این راستا پرسش اساسی این است که چگونه می‌توانیم در مقابل این تحرکات تجزیه‌طلبانه مقاومت کرده و بار دیگر ایران بزرگ را احیا کنیم؟ برای پاسخ به این پرسش لازم است فرایند تجزیه کشور را از دوران قاجار مروری کنیم. روش ما در این نوشتار، تحلیلی و ناظر به ارائه طرح است چرا که واگویی سرگذشت وقایع تلخ تاریخی را در مواجهه با موج سهمگین تجزیه طلبی که به ویژه بعد از فتنه ۱۴۰۱ علنی شده است را کافی نمی‌دانیم. در نتیجه لازم است برای پاسداری از تمامیت ارضی کشور ضمن طرح دعاوی به حق خویش، اقدامات مناسبی را در این خصوص سامان دهیم. این راهبرد می‌تواند تأثیر وضعی بر صلح در جنوب غرب آسیا و معادلات جهانی بگذارد.

واژگان کلیدی: روسیه، انگلیس، قفقاز، تجزیه، دعاوی ارضی، صلح

۱. مقدمه

ایران در طول تاریخ یکی از کهن‌ترین و قدرتمندترین امپراتوری‌ها را تشکیل داده است. در دوره معاصر به دلیل غفلت حاکمان قاجار از مناسبات بین‌المللی و تضعیف عوامل قدرت داخلی به تدریج زمینه تجزیه کشور فراهم گردید. ضعف داخلی در کنار نفوذ و خیانت استعمارگران، عوامل اصلی تجزیه کشور به شمار می‌روند. با آنکه حکومت پهلوی، دست‌نشانده انگلیس بود ولی در این دوران هم بخش‌های مهمی از کشور ما جدا شده و به همسایگان داده شد و یا به کشور مستقل تبدیل گشت.

---

^۲. استادیار فلسفه، دانشگاه جهرم، Mahdavi.mnsr@gmail.com، ۰۹۱۹۸۰۴۴۵۶۸

مطابق گزارش‌های تاریخی، استعمار انگلیس برای پیشبرد اهداف خود در ساختار سیاسی و نظامی ایران نفوذ کرده و در لحظه‌ای حساس با ارائه اطلاعات نظامی ایران به روسیه زمینه شکست ایران را در جنگ‌های دوره اول ایران و روسیه فراهم آورده و پس از معاهده گلستان دیگر اجازه جبران این شکست را به ایران نداد. بدین‌سان ایران در سرانجام تنزل قرار گرفت و بخش‌های متعددی از کشور جدا شد.

با پیروزی انقلاب اسلامی، آتش خشم ابرقدرت‌هایی چون انگلیس و آمریکا علیه ایران شعله‌ور گردید. یکی از اولین اقدامات آنها برای مقابله با ملت ایران، تحریک قومیت‌ها و به راه انداختن گروهک‌های تجزیه‌طلب جهت جداسازی بخش‌هایی از ایران بود. به طوری که جنگ عراق علیه ایران را نیز می‌توان در راستای همین راهبرد تجزیه کشور قلمداد کرد.

با وجود شکست صدام در جنگ تحمیلی و مخالفت مردم با توطئه‌های تجزیه‌طلبی، استعمارگران از اقدامات خود دست برنداشته و طی دهه‌های اخیر یکی از اهرم‌های آنها علیه ایران روشن نگه‌داشتن آتش تجزیه‌طلبی علیه مردم ایران بوده است. جنایات وحشیانه مالک ریگی، سرکرده معدوم گروهک جنرال‌الله که با حمایت صریح غرب صورت می‌گرفت تنها بخشی از این راهبرد ویرانگر است.

با توجه غرور و غیرت ملی ایرانیان، رسانه‌های غربی در دو دهه گذشته فقط به تلویح و گذرا مباحثی را درباره عبور از ایران یکپارچه مطرح می‌کردند ولی پس از فتنه ۱۴۰۱ این موضوع به گفتمان صریح بخشی از روشنفکران امنیتی و اصلاح‌جویان غربگرا تبدیل شده است. از سویی دیگر برخی پزشکانی که از فدرالیسم سخن می‌گویند در مناصب ارشد اجرایی دولت قرار گرفته و با تحرکات و مراودات خود به این شرایط بحرانی دامن می‌زنند. آمریکا، اسرائیل، انگلیس و ... هم به صراحت تجزیه ایران را بر زبان می‌رانند.

در چنین وضعیتی به یقین باید به دنبال چاره باشیم. *ایران* اکنون بیش از هر زمانی به فرزندان خود نیاز دارد. حال پرسش اصلی این است که آیا در برابر این روند دو‌بیست ساله تجزیه کشور،

می‌توان راهبرد طرح دعاوی بازگشت سرزمین‌های جداشده را برگزید؟ از چه طریق می‌توان انسجام ملی را در برابر موج تجزیه‌طلبی دشمن حفظ کرد؟ آیا ظرفیت حقوقی و مردمی موجود در بخش‌های جداشده ایران را می‌توان به کار گرفت؟ پیگیری بازیابی ایران بزرگ چه تأثیری بر صلح پایدار در جنوب غرب آسیا و معادلات جهانی خواهد داشت؟

۲. پیشینه تحقیق

تا کنون آثار متعددی در خصوص فرایند تجزیه کشور به رشته تحریر درآمده است که برخی از آنها در این نوشتار مورد استفاده بوده و برخی دیگر بدین شرح هستند:

۱. سلمان قاسمیان، «نقش قرارداد ۱۸۲۰ در تسلط انگلستان بر سواحل جنوبی خلیج فارس»، پژوهشنامه خلیج فارس، به کوشش خیراندیش، عبدالرسول و تبریزنیا، مجتبی، دفتر چهارم، چاپ اول، خانه کتاب، تهران، ۱۳۹۱.

در این نوشتار سیاست انگلیس در فریب و تسلط بر شیخ‌نشین‌های جنوبی خلیج فارس از طریق معاهده صلح تبیین شده است.

۲. محمدصادق جوکار، بررسی سیاست خارجی آمریکا و گسترش تجزیه‌طلبی قومی در ایران، سیاست دفاعی، سال شانزدهم، شماره ۶۱، زمستان ۱۳۸۶، ص ۳۹-۸۲
نویسنده نقش آمریکا در تحریک قومیت‌ها علیه حکومت مرکزی ایران طی دهه‌های اخیر را تشریح کرده و در نهایت با تکیه بر اهمیت هویت ملی، مدیریت تنوع درونی، بر شناسایی امکانات مادی و معنوی برای مقابله با تجزیه‌طلبی قومی تأکید دارد.

۳. گروه مطالعات ادیان، از ایده‌ای به نام فدرالیسم تا تجزیه طلبی، نامه هویت، اردیبهشت ۱۴۰۲، شماره ۸۶، ص ۳۳-۳۷.

در این نوشتار ضمن تبیین توطئه‌های اپوزیسیون خارج از کشور در جریان فتنه ۱۴۰۱، طرح موضوعاتی چون فدرالیسم را نوعی بسترسازی برای پذیرش تجزیه کشور دانسته است.

۴. اصغر حیدری، در دامن بیگانه؛ بررسی سیاست‌های تجزیه‌طلبی استعمار در کردستان (۱۳۲۰-۱۳۵۰)، پانزده خرداد، تابستان و پاییز ۱۳۸۹، شماره ۲۴ و ۲۵، ص ۱۶۵-۲۳۰.

این مقاله ماجرای تجزیه‌طلبی در دهه ۱۳۲۰ توسط قاضی محمدحسینی و دهه ۱۳۳۰ را توضیح داده و توهم کردستان بزرگ را بررسی کرده است.

۵. مسعود دهکردی، بهائیت و پروژه استعماری (روسی/آمریکایی) «تجزیه» ایران، تاریخ معاصر ایران، تابستان ۱۳۸۸، شماره ۵۰، ص ۲۶۳-۲۷۸.
- در این نوشتار همسویی روسیه و آمریکا در به کارگیری بهائیت به مثابه ابزاری برای پیشبرد اهداف استعماری خود از جمله تجزیه ایران تبیین شده است.
۶. اصغر حیدری، انقلاب اسلامی و گروه‌های تجزیه طلب در ایران، پانزده خرداد، بهار ۱۳۹۱، شماره ۳۱، ص ۱۳۵-۲۱۰.
- نویسنده با تمرکز بر اقدامات تجزیه طلبانه در کردستان به نقش شوروی در طرح شعار استقلال‌طلبی کردها تأکید کرده و به نقش میرجعفر باقروف حاکم آذربایجان در تحریک قاضی محمد و ادعاهای تجزیه‌طلبانه او اشاره کرده است. سپس به فراز و فرود حزب دمکرات کردستان تا هم‌پیمانی با صدام، میکونوس و ... پرداخته است.
۷. ط. ه، تجزیه ایران؛ پرونده در بایگانی راکد است؟ گزارش، آبان ۱۳۷۵، شماره ۶۹.
- نویسنده به تحرکات تجزیه طلبانه روسیه، عراق و برخی سران دنیای عرب مانند جمال عبدالناصر علیه یکپارچگی ایران پرداخته است.
- وجه اشتراک عمومی این آثار بیان فرایند جداسازی بخش‌های مختلف کشور است. ولی طرح ادله اثبات دعاوی ارضی برای الحاق بخش‌های جداشده، کمتر مورد توجه پژوهشگران بوده است. در این نوشتار به این مهم می‌پردازیم.
۳. نزاع روسیه با ایران بر سر گرجستان
- پس از الحاق غیرقانونی و تجاوزکارانه گرجستان به روسیه، حکومت تزاری دست‌اندازی خود را به قفقاز رساند. اروپا در این زمان درگیر جنگ قدرت بود. ناپلئون بناپارت (۱۷۶۹-۱۸۲۱م) در فرانسه ظهور کرده و در حال نبرد با رقبای اروپایی خود بود.
- دولت انگلیس با احساس خطر از سوی ناپلئون و خبر لشکرکشی افغان‌ها به هند، با سرعت «سرجان ملکم» را به دربار ایران فرستاد. ملکم، موظف بود: نخست ایران را به سرکوب افغان‌ها

و دارد؛ و دوم از ایران علیه فرانسه تعهداتی بگیرد که در هر دو زمینه موفق شد و توانست سیاست استعماری خود را به دربار ایران تحمیل کند. (محمود، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۳۳-۳۴)

الکساندر اول (حک ۱۸۰۱-۱۸۲۵م) ژنرال سیسیانف را مأمور حمله به خاک ایران کرد. در جریان حمله سیسیانف به گنجه، جوادخان زیاد اغلوی قاجار بر این شهر حکومت می کرد. او وارث حکومت سیصدساله خاندان زیاداغلو بود. جوادخان و پسرش، در راه دفاع از کشور به شهادت رسیدند. سرانجام، با خیانت برخی ارامنه، (وقایع نگار، ۱۳۶۹، ص ۱۳۲) روس ها اواخر دی ماه ۱۱۸۲ش. قلعه گنجه را تصرف کردند. تصرف گنجه با خونریزی های بسیار توأم بود. (قوزانلو، ۱۳۱۵، ص ۱۸-۱۹) بدین سان دوره اول جنگ های ایران و روسیه آغاز شد.

سال بعد نیز به دلیل برخی سرکشی های ابراهیم خان جوانشیر حاکم قره باغ، روس ها به قفقاز تعرض کردند که سپاه ایران، روس ها را شکست داده و حاکمان محلی را برکنار کرد. (طالع، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۹۸) باین همه، سیسیانف هم چنان در صدد پیش برد اهداف روسیه بود. او کوشید جبهه جدیدی را در گیلان علیه ایران بگشاید؛ از این رو، ژنرال شفت را از طریق دریا به گیلان اعزام کرد؛ ولی با پایمردی حاکم گیلان، شفت در مأموریتش به سختی شکست خورد. (قوزانلو، ۱۳۱۵، ص ۶۶)

با وجود نیرنگ های ژنرال روسی، سرانجام حسین قلی خان، حاکم باکو در زمستان ۱۱۸۴ش. سیسیانف را شکست داده و به قتل رساند. سپاه روس نیز با تحمل تلفات بسیار مجبور به عقب نشینی شد. (شمیم، ۱۳۷۴، ص ۸۹)

۴. اتحاد بدفرجام با فرانسه

فتحعلی شاه، به قصد بازپس گیری گرجستان، نامه ای به ناپلئون نوشت. ناپلئون که در نبرد با روسیه بود، دو هیأت نمایندگی به ایران فرستاد.

ژویر، سرانجام به زحمت خود را در سال ۱۱۸۵ش. به تهران رساند. ناپلئون، هیئت دوم را نیز به سرپرستی «رومیو» به تهران فرستاد. او، خواستار اتحاد با ایران علیه روسیه و عثمانی بود و از

دیگر سو، پیشنهاد تجهیز ارتش ایران با سلاح‌های پیشرفته فرانسوی را طرح کرد. (هوشنگ مهدوی، ۱۳۷۵، ص ۲۰۹)

در این میان روسیه که از فرانسه شکست خورده و در موضع ضعف قرار گرفته بود و امکان بازپس‌گیری گرجستان از طریق سیاست و حتی جنگ، فراهم شده بود؛ شاه قاجار یک هیئت سیاسی به سرپرستی میرزارضاخان قزوینی، نزد ناپلئون فرستاد. در سال ۱۸۱۶ش. (۱۸۰۷م) در قصر فین‌کنشتاین عهدنامه‌ای به همین نام میان ایران و فرانسه انعقاد یافت. (محمود، ۱۳۶۷، ص ۶۶-۷۰)

همان سال ناپلئون هیأتی دوپست نفری را به سرپرستی ژنرال گاردان به ایران فرستاد. گاردان، راه‌ها و نقاط حساس ایران را شناسایی کرد و بنادر دریای خزر و خلیج فارس را نیز از نزدیک بازدید کرد. وی به سازماندهی ارتش ایران پرداخته و یک کارخانه توپ‌ریزی در اصفهان و یک کارخانه اسلحه‌سازی در تهران، تأسیس کرد. (شمیم، ۱۳۷۴، ص ۶۴-۶۹) ولی با معاهده «تیلسیت»، اتحاد ایران و فرانسه فروپاشید.

۵. نفوذ و خیانت انگلیس

دربار قاجار که از خیانت ناپلئون سرخورده شده بود، بار دیگر رو به جانب انگلیس برگرداند. انگلستان هیأتی را به ریاست سرهارفورد جونز با هدایای زیاد به دربار فتحعلی‌شاه فرستاد. فرستاده انگلیس که از نیاز مبرم ایران به تسلیحات برای مقابله با روسیه خبر داشت، کمک مالی به ایران را به قطع ارتباط با فرانسه مشروط کرد. (وقایع‌نگار، ۱۳۶۹، ص ۱۷۲) درباریان به فتحعلی‌شاه گفتند که انگلیس هم مانند فرانسه با ایران رفتار خواهد کرد و بهتر است درباره مسأله جنگ با روسیه، از عالمان دینی کمک بگیرد. به هر حال، این روند در نهایت به صدور فتوای جهاد و تجهیز مردم در دفاع از دین و کشور انجامید (همان، ص ۱۷۳) ولی دربار نتوانست خود را از چنگ نیرنگ انگلیس برهاند.

انگلیس، توافقی دو مرحله‌ای با ایران منعقد کرد. ابتدا جونز معاهده‌ای با نام «مجمل» با ایران منعقد ساخت. این معاهده که به امضای محمدشفیع معتمدالدوله، صدراعظم ایران و جونز نماینده انگلیس، رسیده است، یک معاهده فوری و مقدمه برای معاهده مفصل می‌باشد. طبق این قرارداد، ایران موظف بود قراردادهای خود با دول اروپایی جهت عبور از ایران به هند را لغو کند. در مقابل چنانچه ایران با یکی از دولت‌های اروپایی بجنگد، انگلیس تجهیزات نظامی یا کمک مالی در اختیار ایران قرار دهد. همچنین اگر با اجازه شاه ایران ارتش انگلیس وارد جزایر ایران شود، دولت موظف به رفتار صمیمانه با آن‌هاست. (محمود، ۱۳۶۷، ص ۱۰۲-۱۰۵)

در گام بعدی دولت انگلیس «سرگور اوزلی» را به جای جونز فرستاد. اوزلی، خود در بیان سیاست اصلی مورد نظرش می‌گوید: «عقیده صریح و صادقانه من این است که چون مقصود نهایی ما فقط صیانت هندوستان می‌باشد در این صورت بهترین سیاست این خواهد بود که کشور ایران را در همین حال ضعف و توحش و بربریت نگاه‌داریم و سیاست دیگری مخالف آن تعقیب نکنیم...». (رائین، ۱۳۵۷، ج ۱، ص ۲۳) مأموریت وی چنین بود:

۱. قراردادهایی با ایران منعقد سازد؛

۲. برای ضعیف نگهداشتن ایران قسمت‌هایی از ایران را تجزیه نماید؛

۳. سازمان اطلاعاتی و خرابکاری به وجود آورد؛

۴. لژ فراماسونری را تأسیس کند. (همان)

سال ۱۱۸۸ش. درحالی‌که آتش جنگ بین ایران و روسیه هنوز در قفقاز برپا بود، به دلیل بروز اختلاف بین روسیه و فرانسه، دولت تزار مایل بود، مسائل خود با ایران را حل و فصل کند تا در صورت بروز جنگ با فرانسه، بتواند با فراغت نیروهای خود را از قفقاز به مقابله با ناپلئون فرابخواند؛ ازاین‌رو دولت روسیه نماینده‌ای برای مذاکره در خصوص پایان جنگ به اردوگاه ایران فرستاد؛ ولی چون دولت روسیه مایل بود، مناطق اشغال شده را از آن خود بداند و ایران بر

تخیله مناطق اشغالی تأکید می‌کرد؛ بنابراین مذاکرات بی‌ثمر ماند. (هوشنگ مهدوی، ۱۳۷۵، ص ۲۲۰-۲۲۱)

در این میان سفیر انگلیس در تهران، دربار ایران را به اتحاد با عثمانی و جنگ مشترک علیه روسیه تحریک کرد. مذاکرات ایران و عثمانی در سال ۱۱۸۹ش (۱۸۱۰م) در استانبول، به عقد پیمان مشترک انجامید؛ ولی با پیش‌دستی روسیه، ضربه سختی به دو کشور وارد شده و شکست خوردند. الکساندر اول و سلطان محمود ثانی، پس از این رخداد در سال ۱۱۹۱ش (۱۸۱۲م) پیمان صلح بخارست را منعقد کردند.

معاهده روسیه با عثمانی و شکست سخت ارتش فرانسه پس از فتح مسکو، روس‌ها را در موقعیت برتر نسبت به قفقاز قرار داد. از سوی دیگر، این کشور در نبرد علیه فرانسه، هم‌پیمان انگلیس به شمار می‌رفت.

۶. معاهده گلستان

در فاصله مذاکرات ایران برای جلب حامی اروپایی و تغییرات صحنه نبرد در اروپا، سال ۱۲۲۳ق (۱۱۸۶ش) گداویچ، فرمانده سپاه روسیه در قفقاز به ارتش ایران حمله کرد. سرداران جلایری و افشار از سمت آزارات به دفاع رفتند و سرانجام گداویچ را به عقب‌نشینی واداشتند؛ به‌طوری‌که در اواخر همین سال، تزار روس گداویچ را احضار و ترومسوف را به جای او منصوب کرد.

انگلیس با سوءاستفاده از نیاز ایران به تجهیزات و مستشار، توانست جایی حساس در ارتش ایران برای خود باز کند. سال ۱۲۲۴ق. (۱۱۸۷ش) تعدادی افسر انگلیسی در ارتش ایران خدمت می‌کردند. در بهار همین سال، روس‌ها دوباره حملات خود را آغاز کردند. ارتش ایران تصمیم گرفت در دو جبهه تفلیس و گنجه علیه روسیه اقدام کند ولی به دلایلی ناموفق بود.

تا اکتبر ۱۸۱۲م. (مهر ۱۱۹۱) هنوز برتری نسبی با ایران بود. این امر بدین دلیل بود که اتحاد بین روسیه و فرانسه به پایان رسیده بود؛ از دیگر سو، مقاومت شدید مردم لنکران در برابر حمله ارتش روسیه این کشور را به شکست کشاند. در این زمان (۱۸۱۱م) روسیه در جبهه لهستان با ناپلئون در حال جنگ بود.

سال ۱۲۲۷ق. (۱۱۹۰ش) سرگور اوزلی برای دیدار با عباس میرزا که در حال جنگ با روس‌ها بود، به تبریز رفت؛ چراکه به دلیل پیمانی که در همین سال با همراهی ابوالحسن خان ایلچی بسته بود، متحد ایران بود. حضور افسران انگلیسی در ارتش ایران نیز بر اساس سیاست انگلیس در هم‌پیمانی با ایران و دشمنی با روسیه بود؛ ولی پیش از آن که اوزلی به تبریز برسد، به وی خبر دادند که انگلیس و روسیه با هم پیمان اتحاد بسته‌اند؛ «در ۱۶ ژوئیه ۱۸۱۲ روسیه با انگلیس پیمان اتحادی بست که به موجب آن افسران و مستشاران انگلیسی که در خدمت ارتش ایران بودند، به استثنای دونفر صاحب منصب و ۱۳ نفر سرجوخه پست‌های خود را ترک گویند.» (طباطبایی مجلد، ۱۳۷۳، ص ۷۳)

در همین زمان، یعنی سال ۱۲۲۷ق. (۱۱۹۰ش) سرگور اوزلی با ترومسوف، فرمانده سپاه روسیه در قفقاز مکاتبه می‌کرد. (شمیم، ۱۳۷۴، ص ۷۹) افزون‌براین، وی تصمیم گرفت یکی از افسران انگلیسی را که مدت‌ها در ارتش ایران حضور داشت، با بهانه‌ای به جانب روس‌ها اعزام کند. این اقدام به واکنش شدید عباس میرزا انجامید؛ ولی انگلیس تصمیم خود را اجرایی کرد. (رائین، ۱۳۵۷، ج ۱، ص ۲۶-۲۷)

افسر انگلیسی از راه تفلیس رفت و اطلاعات قشون را در اختیار روس‌ها گذاشت. چند روز بعد روس‌ها در ناحیه اصلاندوز به ارتش ایران شیبیخون زده و آن‌ها را تار و مار کردند. (همان، ص ۲۶) بدین‌سان، بخش عمده نقش انگلیس در ایران طی دوره اول جنگ‌های ایران و روسیه از طریق جاسوسی و خیانت محقق شد.

مدتی بعد، کنترل و فسکی سردار روس با نقشه‌ای دقیق تعرض به خاک ایران را آغاز کرد. عباس- میرزا می‌کوشید در برابر او بایستد؛ اما «مسترلین» افسر انگلیسی، که فرماندهی توپخانه ایران بود حاضر به همکاری نبود. (وقایع‌نگار، ۱۳۶۹، ص ۲۰۷)

ارتش روسیه، با پشتیبانی اطلاعاتی دقیق، حملات خود را ادامه داد و عباس‌میرزا که در جنگ اصلان‌دوز نیمی از نیروهای خود را از دست داده بود، نتوانست در برابر قوای روس مقاومت کند؛ از این رو تا تبریز عقب‌نشینی کرد. در نتیجه روس‌ها به راحتی ایروان و لنکران را اشغال کردند. (شمیم، ۱۳۷۴، ص ۹۱)

پس از این قضایا، سرگور اوزلی به میانجی‌گری برخاست. فتح‌علی‌شاه با وجود مخالفت عباس- میرزا، با صلح موافقت کرد. (طباطبایی‌مجد، ۱۳۷۳، ص ۷۴) سرانجام، در ۲۹ شوال ۱۲۲۸ (۳ آبان ۱۱۹۲) در دهکده گلستان از توابع قراباغ، میرزا ابوالحسن‌خان شیرازی -که فراماسون بود- به نمایندگی ایران و نیکولا، نماینده و سردار روسی معاهده گلستان را نوشتند.

قرارداد گلستان در یازده فصل به نگارش درآمد. از منطقه قفقاز فقط قره‌باغ و شوره‌گل برای ایران ماند. «روس‌ها متعهد شدند که فوراً خاک قره‌باغ را ترک کنند. اما منطقه طالش، ناحیه بادکوبه [باکو] و شکی و شیروان و گنجه به روس‌ها واگذار شد. از [ایالت‌های] گرجستان و داغستان قطع علاقه گردیده حاکمیت دریای خزر به روس‌ها متعلق گردید.» (قوزانلو، ۱۳۱۵، ص ۱۳۹)

هارفورد جونز، در توصیف عملکرد هم‌وطنش سرگور اوزلی در این باره گفت: «اوزلی، ایران را کت بسته تحویل روس‌ها داد.» (طالع، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۲۱۳)

۷. معاهده ترکمان‌چای

پس از معاهده گلستان به دلیل اعتراضات شاه و دربار نسبت به پذیرش شرایط روسیه، روابط دو کشور متزلزل بود. در این میان روسیه می‌کوشید، برخی مناطق راهبردی، مانند گوگ‌چای را به مناطق اشغال شده، اضافه کند. این امر مذاکره بین طرفین را با چالش مواجه می‌کرد. از سوی

دیگر، درحالی که روس‌ها به سرعت بر استحکامات نظامی و سیاسی خود در منطقه قفقاز می‌افزودند و خیال پیش‌روی تا این سوی ارس را در سر می‌پروراندند، دربار قاجار از تجهیز و ارتقای ارتش غفلت کرده بود. هنری ویلوک، کاردار سفارت انگلیس که به جلسه عالی تصمیم‌گیری در مورد مسائل ایران و روسیه راه یافته بود نیز، ایران را از هرگونه اقدام علیه روسیه برحذر می‌داشت. انگلیس می‌کوشید با سرگرم ساختن روسیه، از فعالیت‌های این کشور در شرق ایران که احتمال نفوذ روسیه به جانب هند را می‌داد، بکاهد و افزون‌براین، ایران را به کشوری ضعیف مبدل سازد. (شمیم، ۱۳۷۴، ص ۹۷-۹۸)

با وجود توسعه طلبی روسیه و مقاومت سیاسی ایران کار به جایی نرسید؛ سرانجام پس از سیزده سال، دوباره ایران و روسیه رودرروی هم‌دیگر قرار گرفتند. مرگ الکساندر اول و آغاز حکومت نیکلای اول، فرصتی پدید آورد تا ایران بخت خود را در بازپس‌گیری مناطق اشغال شده بیازماید. این بار حمایت برخی فقیهان از دربار و مردم مسلمان قفقاز که در اسارت روس‌ها گرفتار شده بودند، روحیه‌ای مضاعف به سپاه ایران داد. به همین سبب در ابتدای جنگ پیروزی‌های زیادی نصیب ایران شد؛ به طوری که در سال ۱۲۴۱ ق. و ۱۲۴۲، ارتش ایران توانست اغلب مناطق اشغال شده را آزاد کند. سال ۱۲۴۳، پاسکویچ با حملات خود صحنه نبرد را تغییر داد.

به دلیل فقدان تجهیزات کافی و ناامیدی ولیعهد از پیروزی، نشان شکست بر سپاه ایران نشست. افزون‌براین، خودداری شاه از تأمین مخارج سپاه به شکست قطعی ایران منجر شد. (همان، ص ۹۹-۱۰۰) در این جنگ نه تنها توازن تسلیحاتی بین طرفین برقرار نبود؛ بلکه حساست شاه به تضعیف بیش‌تر جبهه ایران کمک کرد. خیانت برخی فرماندهان، به‌ویژه آصف‌الدوله حاکم تبریز نیز بی‌تأثیر نبود؛ اما انگلیس که از مدت‌ها قبل در مراتب عالی ساختار سیاسی و نظامی کشور نفوذ پیدا کرده بود، این بار نیز دست از خیانت برنداشته و به تقویت جبهه روس‌ها مدد رساند. (نجفی و حقانی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۴)

پاسکویچ که خواهان پیش‌روی تا تهران بود، شروطی سنگین را مطرح کرد. این‌بار نیز مک دونالد، سفیر انگلیس در برهه‌ای حساس به نفع روسیه وارد کارزار شده و شاه ایران را به پذیرش این شروط متقاعد کرد؛ سرانجام در شعبان ۱۲۴۳ (۱۲۰۷ش) در حوالی میانه (ترکمن‌چای) مذاکرات صلح برقرار شد و انگلیس محور گفت‌وگوها را به دست گرفت. دو معاهده سیاسی و تجاری منعقد شد. نخجوان، ایروان، تالش و بسیاری مناطق دیگر به روسیه داده شد. «تمامی الکا و اراضی و جزایر و جمع قبایل خیمه‌نشین و خانوار را که در میانه خط حدود معینه و قتل برف‌دار کوه قفقاز و دریای خزر است» به دولت روسیه واگذار شد. (وقایع‌نگار، ۱۳۶۹، ص ۲۸۲) و رود ارس به‌عنوان مرز دو کشور تعیین شد و درحالی‌که جنگ‌های دوره دوم را روس‌ها شروع کرده بودند، ایران به پرداخت پنج میلیون تومان غرامت محکوم شد. در عوض روسیه، فقط حمایت از ولیعهدی عباس‌میرزا را پذیرفت. (همان، ص ۲۸۱-۲۸۵) در عهدنامه تجاری نیز امتیازات و معافیت‌های مهمی به آن‌ها واگذار شد و مطابق فصل هشتم این عهدنامه، وزیرمختار روسیه در مورد اقداماتی چون: قتل، جنایت و ... از سوی روس‌ها در ایران دارای حق قضاوت کنسولی (کاپیتولاسیون) شد. (همان، ص ۲۸۸)

قرارداد ترکمن‌چای، ضربات سختی بر پیکر ایران وارد کرد: نخست آن‌که، ابهت ایران را شکسته و روحیه ایرانیان را کوچک شمرد؛ دیگر آن‌که، بخش‌های مهم دیگری از کشور را جدا کرده و به لحاظ اقتصادی نیز ضربه شدیدی بر پیکر اقتصاد کشور وارد کرد؛ افزون‌براین بستری را فراهم آورد که انگلیس بخش‌های شرقی ایران را نیز جدا کند. (نجفی و حقانی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۶)

۸. ادله بازگشت سرزمین قفقاز

درباره این که سرزمین‌های قفقاز، گرجستان و دربند به نحو ابدی متعلق به ایران است، ادله بسیاری می‌توان اقامه کرد که در ادامه برخی از آنها را ذکر می‌کنیم:

۸-۱. پیشینه تاریخی؛ تعلق هزاران ساله این مناطق به ایران

این سرزمین‌ها از دوره باستان به ایران تعلق داشته است و همه، حتی روسها می‌دانستند که این سرزمین به ایران تعلق دارد. وصیت‌نامه پطر اول به جانشینانش، در عین این که فرمان دست‌درازی به خاک ایران را صادر می‌کند به طور ضمنی بر تعلق این سرزمین‌ها به ایران صحه می‌گذارد:

گرجستان و سرزمین قفقاز رگ حساس ایران است همین که نوک بیشتر استیلای روس به آن رگ برسد فوراً خون ضعف از دل ایران برون خواهد رفت و چنان ناتوان خواهد شد که هیچ پزشک حاذقی نتواند آن را بهبود بخشد. هر قدر ممکن شود خود را به خلیج فارس برسانید. ... کلید هندوستان هم سرزمین ترکستان است. تا می‌توانید به سوی بیابان‌های قرقیزستان و خیوه و بخارا پیش بروید. (خشایار، ۱۳۵۹، ص ۴۳-۴۴)

افزون بر این هم‌زمان با تاج‌گذاری فتحعلی‌شاه، آراکلی‌خان (حاکم گرجستان) درگذشت و پسرش گرگین‌خان به حکومت گرجستان رسید. وی به خلاف پدر، هم‌چنان خود را شهروند ایران می‌دانست و در نامه‌ای به فتحعلی‌شاه نوشت:

چون پدرم با وصف کهن‌سالی نادانی کرده با خاقان سعید شهید [آقامحمدخان] سرکشی آغاز نمود، دید آن‌چه دید و کشید آن‌چه کشید، ...

گر پدر سنگ بود من گهرم

از قرار تواریخ سابقه و آثار دولت صفویه می‌دانم که تفلیس از اجزای ایران و متعلق به سلاطین کشورستان قزلباشان است و من خود را از چاکران و متعلقان دولت قوی شوکت ایران می‌دانم و خویشان را حاکمی برای مرزبانی از کشور ایران در منطقه قفقاز به شمار می‌آورم و مترصد و منتظر اجرای دستورات شاه ایران می‌باشم. (هدایت، ۱۳۸۰، ج ۹، بخش

اول، ص ۷۴۵۵)

۸-۲. روسیه و نقض پیمان گنجه

تجاوزکاری‌های روسیه به ویژه پس از دوره صفویه حکومت مرکزی ایران را نسبت به اقدامات آنها حساس کرد. از این رو نادرشاه افشار پس از آن که، داغستان و تغلیس را از روس‌ها پس گرفت. (رضایی، ۱۳۷۸، ص ۴۳۰-۴۳۱) گنجه را نیز که در تصرف عثمانی‌ها بود، آزاد کرد. وی در قرارداد «گنجه» روس‌ها را وادار کرد تا حق ایران بر قفقاز و گرجستان را به رسمیت بشناسند. (طالع، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۳۰۲)

اقدام بعدی روسها در تجاوز به گرجستان و قفقاز در حقیقت نقض پیمانی است که به طور ابدی بدان ملتزم بوده‌اند. از این رو چنانچه پیمان دیگری نیز به خلاف این پیمان بسته شده است فاقد اعتبار می‌باشد.

۸-۳. نژاد و تبار ایرانی مردمان گرجستان و قفقاز

در گرجستان اقوام گرجی، آذری، ارمنی، کرد، ایزدی، آبخازی و ... زندگی می‌کنند و در قفقاز (آذربایجان جدید) اقوامی چون: آذری‌ها، لزی‌ها، روس‌ها، ارمنی‌ها، تالش‌ها، آواره‌ها، ترکمن‌ها، تاتارها، اکراینی‌ها، سخورها، گرجی‌ها، کردها، تات‌ها و ... زندگی می‌کنند. اینها اقوامی هستند که هنوز در جای جای ایران زندگی می‌کنند و حضورشان در پیکره ایران قدمتی هزاران ساله دارد.

حضور بیش از دو میلیون تات و جمعیتی بیش از هشتاد درصد جمعیت آذری در قفقاز حاکی از این است که مردمان مناطق قفقاز و گرجستان اصالتاً ایرانی هستند. گفتنی است آذری‌ها یکی از اقوام ایرانی هستند که گویشی مانند سایر اقوام ایرانی (اصفهانی، بختیاری، مازنی و ...) داشتند که در گذر زمان دچار تحول شده و تبدیل به آذری ترکی شده است. (مهدوی، ۱۳۹۰، ص ۱۳۶-۱۴۳)

۸-۴. دین و مذهب ایرانی؛ زردشت، اسلام و شیعی

یکی دیگر از دلایل ایرانی بودن این مناطق تبعیت منطقه قفقاز از دین رسمی ایران بوده است. از دیرباز مردمان این مناطق به لحاظ باورهای دینی، تابعی از دین رسمی مردم ایران بوده‌اند. زمانی که مردم ایران پیش از اسلام به دین زردشتی باور داشتند مردم این مناطق نیز چنین باوری

داشتند و پس از آن که اسلام و مذهب تشیع در بخش مرکزی ایران ظهور کرد شعاع دین جدید در مناطق قفقاز نیز تابیده است.

۵-۸. زبان عمومی فارسی

زبان رایج در مناطق قفقاز قبل و بعد از اسلام همواره فارسی بوده است. مکاتبات بین آنها و نیز مکاتبات با حکومت مرکزی و حتی مکاتبات آنها با بخش‌هایی خارج از حکومت مرکزی ایران همواره به زبان فارسی بوده است.

نامه‌هایی از پادشاه آبخازی در قرن پنجم، خطاب به سلجوقیان روم موجود است که وی به زبان فارسی با دولت سلجوقیان روم مکاتبه می‌کند؛ در این نامه که پس از مرگ قزل ارسلان اول (م ۵۳۹ق) نوشته شده است، پادشاه آبخاز در ابراز ارادت و فرمان‌برداری خود نسبت به سلجوقیان روم، می‌نویسد: «بژوهش اخبار آن سعادت این مخلص را عادتست و به دوستکامی مجلس شریف زاده الله شرفاً، و روزافزونی و جاه و بلندی بایکاه حشمت او [را مسئلت دارم] شکر پروردکار جل ذکره سنت و ذکر نیک نامی [تان برقرار] ... مناقب مسجور را متزاید دارد.» (افشار، ۱۳۵۵، ص ۱۱۱)

یکی از دلیل‌های متقن و خلل‌ناپذیر، درباره سرگذشت یک منطقه، نام‌هایی است که بر روی جاهای مختلف وضع شده و در تاریخ به یادگار مانده است. اهمیت این نام‌ها تا بدان میزان است که برخی کاوشگران تاریخی حقایق پنهان در تاریخ را که حتی کتاب و سندی درباره آنها در دسترس نیست، مانند: ساکنان اولیه فلان سرزمین، خط سیر یک تمدن و ... را از روی همین نام‌ها به دست می‌آورند؛ از این رو، افزون بر شواهد مستحکم تاریخی، دلیل دیگر بر رواج زبان اصیل آذری در قفقاز، نام‌هایی است که از گذشته‌ها، بر نقاط مختلف آذربایجان-که خود نام‌های گوناگونی داشته (رضا، ۱۳۹۰، ص ۲۱)- به جای مانده است:

در حفظ آثار این اتحاد زبانی و لغوی اعلام جغرافیایی یک سرزمین یعنی اسامی بلاد و جبال و انهار و دره‌های آن اهمیت بیشتر دارد تا ساکنین سرزمین. چه انسان به سهولت

ممکنست تحت تأثیر عامل تفنن یا مقتضیات تاریخی یا مهاجرت تغییر زبان دهد در صورتی که اعلام جغرافیایی چنین نیست ... در اسامی نواحی بلاد و کوه‌ها و انهار آذربایجان (جز معدودی که در طی قرون اخیره تغییر نام یافته و بحث ما در باب اکثر آن- هاست و حکم به اغلیت است) کدام یک منشأ و اصل ترکی که قدیمی نیز باشد دارند. معجم البلدان یاقوت را که در اوایل قرن هفتم هجری یعنی در حین استیلای مغول تألیف شده را بردارید و اعلام جغرافیایی آذربایجان و اران را تا ماوراء رودخانه کورا و دربند [داغستان] یکی یکی مطالعه کنید، نادر است اگر به یک اسم ترکی بر بخورید، و همین حال وجود دارد کم و بیش در مطالعه کتاب بستان السیاحه حاج زین العابدین شروانی که در ۱۲۴۷ [ق] یعنی سه سال قبل از مرگ فتحعلی شاه به انجام رسیده است. (اقبال، ۱۳۲۴، شماره ۱۳، ص ۵-۶)

۶-۸. تداوم صفات و خصوصیات ایرانی پس از یک قرن

اصالت هزاران ساله مردمان قفقاز و گرجستان و پیوندهای معنوی جدانشدنی این مناطق چنان مستحکم است که جدایی بیش از یک قرن تأثیری در صفات و خصوصیات ایرانی آنها نداشته است. به طوری که آنها هنوز صفات و روحیات ایرانی خود را به خوبی حفظ کرده‌اند. حتی در مناطقی مانند آستاراخان که در حال حاضر جزء خاک روسیه است، هنوز مردم صفات ایرانی خود را به خوبی حفظ کرده‌اند.

۷-۸. تمایل عمومی مردم قفقاز به ایران

مردم قفقاز پس از جدایی از ایران بارها تمایل خود برای بازگشت به سرزمین ایران را اعلام کرده‌اند. این امر حتی در اسناد دولت‌های استعماری نیز به خوبی هویدا است. (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۲۱۰-۲۱۱) این مردم عموماً به ایران تمایل داشته و خواهان بازگشت به پیکره ایران هستند و در موارد بسیاری این تمایل خود را آشکار کرده‌اند. مردم آذربایجان به دلیل

علائق ملی و مذهبی خواهان بازگشت هستند و حتی مردم نخجوان و تالش بارها به صراحت این خواست خود را ابراز کرده اند.

سال‌های ۱۲۹۸، ۱۳۶۹ و ۱۴۰۱ مردم نخجوان بارها با ارسال تلگراف، بیانیه و ... تمایل قلبی خود را برای الحاق دوباره به ایران ابراز کردند. (تقوی، ص ۱۴۰۱) ولی کارشکنی‌های انگلیس مانع از تحقق این آرزوی دوجانبه گردید. شگفت آنکه لردکرزن این تمایل ذاتی ایران را «بلعیدن قفقاز» نامید! (بیات، ۱۳۸۰، ص ۱۴۹-۱۹۶)

حیدر علی‌اف رئیس‌جمهور پیشین آذربایجان نیز در سال ۱۳۷۲ صریحاً به رئیس‌جمهور وقت ایران گفت: «ما همه آذربایجان را در اختیار شما می‌گذاریم و آماده‌ایم جمهوری اسلامی در آذربایجان تشکیل شود» (هاشمی، ۱۳۹۵، ص ۴۰۵) علی‌اف بر مبنای خواست قلبی مردم آذربایجان این درخواست را مطرح کرد.

۸-۸. خیانت انگلیس و تجاوز روسیه در غصب قفقاز و گرجستان

چنان که دیدیم نفوذ انگلیس در ارتش و ارکان تصمیم‌گیری قاجار فرصت مناسب را برای استعمارگر مکار فراهم کرد تا در لحظه مناسب، خنجری از پشت در پهلوی ایران فرو کرده و با زمینه چینی برای شکست ایران، بستر جداسازی مناطق گرجستان و قفقاز را از ایران در عهدنامه گلستان و ترکمن‌چای فراهم کند.

پس از روی کار آمدن گرگین‌خان در گرجستان، روسیه که از تمایلات ملی‌گرایانه گرگین‌خان اطلاع داشت، در سال ۱۱۷۸ش / ۱۷۹۹م. به بهانه وام‌هایی که به گرگین‌خان داده بود، وی را به روسیه تبعید و ژنرال سیسیانف را به فرمانداری کل گرجستان منصوب کرد. افزون‌براین روس‌ها در سال ۱۱۷۹ش. با فشار و شکنجه گرگین‌خان را به امضای قراردادی، وادار کردند که به نفع روسیه، از پادشاهی گرجستان دست بکشد. روسیه با گرفتن اسناد جعلی از گرگین‌خان کوشید، دستاویزی برای اقدامات تجاوزکارانه خود فراهم سازد.

روس‌ها پس از نقض عهدنامه گنجه، پیمان خود با آراکلی (گئورکیورسک) را نیز زیر پا گذاشته و حاکم مورد حمایت خود را برکنار کردند. گرگین‌خان، آخرین شاه ایرانی از خاندان باگراتیون (بغ دادیان) بود. خاندان باگراتیون از دوره ساسانیان از جانب ایران حاکم بر گرجستان بوده‌اند

(طالع، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۸۳) که با اقدام روسیه، این خاندان ایرانی از میان برداشته شد و گرجستان به خاک روسیه ملحق شد.
۸-۹. عبور مرز از وسط شهرها و ایلات

مرزهای تحمیلی نواحی جداشده ایران به حدی ساختگی و ظالمانه است که گویی پیکر یک شهر یا ایل عشایر را به دو نیم کرده‌اند. به طوری که بخشی از این پیکر از بخش دیگر جدا شده‌اند. در اثر این اقدام مردمان ستم‌دیده این بخش از ایران، از خانواده‌ها و اقوام نزدیک خود جدا افتاده‌اند. وضع منطقه تالش که به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم شده است و بسیاری ایلات و عشایر مرز کنونی بدین نحو است.

۸-۱۰. اخلاق و روحیات ایرانی دارند

مردمان منطقه قفقاز با گذشت بیش از یکصدسال هنوز فرهنگ و آیین‌های ایرانی خود را به خوبی حفظ کرده و پیوندهای معنوی خود را با ایران نگهداشته‌اند. ویل دورانت درباره مردم ارمنستان می‌گوید:

در زمان قیصر، آوگوستوس و نرون، ارمنستان سیادت روم را به رسمیت شناخت. در عهد ترایانوس، ارمنستان چندگاهی یکی از ایلات مفتوحه روم بود، مع‌هذا فرهنگش ایرانی بود و به طور کلی به کشور پارت [اشکانی] گرایش داشت. (دورانت، ۱۳۹۰، ج ۳، ص ۶۲۱)
۸-۱۱. حق و عدالت

چنانچه فردی در ۲۰ سالگی مرتکب سرقت یا جنایت شود و مدتها از چنگ قانون و عدالت بگریزد، آنگاه در سن ۶۰ سالگی به چنگ قانون بیافتد، احقاق حق و اجرای قانون، عین عدالت بوده و هیچ کس بر اجرای قانون خرده نمی‌گیرد. آنچه در باره ایران و بخش‌های جداشده از سوی استعمارگران روا شده است نیز جنایتی تاریخی در حق مردمان ایران بزرگ است. از این رو هر زمان ایرانیان بتوانند مرزهای ساختگی و تحمیلی را برداشته و به حقوق از دست رفته خود برسند، اقدام‌شان عادلانه است.

۱۲-۸. عرف جهانی

بازگرداندن بخش‌های جداشده به پیکره ایران، از نظر عرف جهانی و عقلای دنیا نیز اقدامی قابل قبول است. همچنان که در کنفرانس ورسای (۱۹۱۹م) آلزاس و لورن که توسط آلمان اشغال شده بود، به فرانسه بازگردانده شد.

۱۳-۸. شاعران، دانشمندان و فیلسوفان ایرانی منطقه قفقاز

منطقه قفقاز شاعران و سخن‌سرایان بزرگی به ایران و جهان تقدیم کرده است که یکی از آنها حکیم نظامی گنجوی (م ۵۸۷ش) است.

۱۴-۸. قرارداد هیئت نمایندگی ایران با هیئت آذربایجان در ورسای

در کنفرانس ورسای هیئت نمایندگی ایران با هیئت آذربایجان قفقاز به توافق رسید که کنفدراسیونی واحد تشکیل دهند و از یک سیاست واحد پیروی کنند. ولی قدرت‌های استعماری مانع از اجرای این سیاست شدند. (شیخ الاسلامی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۲۱۴-۲۱۵) چنانکه در مواردی دیگر روسیه موافق واگذاری بود (مکی، ۱۳۲۳، ص ۲۴۸) انگلیس ممانعت به عمل آورد (نصیری مقدم، ۱۳۷۴، ص ۵۸۰)

۱۵-۸. خواست ملی

برخی ملت‌ها که در طول تاریخ بر اثر شکست در جنگ و اعمال زور قدرتهای جهانی از هم جداشده‌اند، هیچگاه به این جدایی رضایت نداده و همواره در صدد بازیابی اتحاد ملی خود بوده‌اند. از این رو پس از کسب قدرت و پیداکردن زمینه مناسب، تمام تلاش خود را برای بازیابی خود به کار گرفته‌اند. اتحاد دوباره کشورهای ویتنام (شمالی و جنوبی) و آلمان (شرقی و غربی) پس از جنگ جهانی دوم نمونه آشکاری از این تمایل ملی و منطقی است.

یک نمونه از این خواست ملی ایرانیان طومارهایی است که مردم استان‌های آذربایجان غربی، شرقی و اردبیل برای بازگشت مردم «ارزن» به میهن و الحاق «قطره به دریا شده‌اند». (ط.ه، آبان ۱۳۷۵، ص ۲۳)

انگلیس در سال ۱۱۶۹م. کشور ایرلند را اشغال کرد. در قرن شانزدهم میلادی، هزاران پروتستان وفادار به پادشاهی انگلیس را در بخش شمالی ایرلند سکنی داد و بدین ترتیب ترکیب جمعیتی این کشور پروتستان را برهم زده و مقدمات تقسیم آن را فراهم ساخت. پس از نزدیک هشت قرن اشغالگری، سرانجام در سال ۱۹۲۱م. ایرلند جنوبی استقلال یافت؛ اما بخش شمالی همچنان در اشغال انگلیس است.

دولت بریتانیا در سال ۱۵۹۹م. با تشکیل کمپانی هند شرقی به طور رسمی وارد عرصه استعمارگری شد. این کمپانی در ساختار تجاری، سیاسی و نظامی کشورهای آسیا به ویژه هند، نفوذ کرد و در قرن نوزدهم، شبه قاره هند را تسخیر کرد. روند استعمار بریتانیا تا بدانجا رسید که بر بخش‌های گسترده‌ای از دنیا سیطره یافت.

اتحادیه کشورهای مشترک‌المنافع در حقیقت شامل ۵۱ کشوری است که در گذشته مستعمره انگلیس بوده‌اند. شانزده کشور از این مجموعه (استرالیا، کانادا، زلاندنو، پاپوآ گینه نو، جزایر سلیمان، تووالو، بلیز، آنتیگو و باربودا، باهاما، باربادوس، گرنادا، جامائیکا، سنت کیتس و نویس، سنت لوسیا، سنت وینسنت و گرنادین) هنوز به‌عنوان بخشی از قلمرو انگلیس به‌شمار می‌روند و پادشاه یا ملکه انگلیس، رئیس این کشورها است. در حال حاضر، فرماندار این کشورها به دستور ملکه انگلیس تعیین می‌شود! در بقیه کشورهای عضو اتحادیه مشترک‌المنافع (هند، آفریقای جنوبی، بنگلادش، پاکستان، اوگاندا، تانزانیا، برونئی، سنگاپور، سیرالئون، غنا، قبرس، کنیا، مالاوی، مالدیو، مالزی، نامیبیا، نیجریه و...) نیز زبان انگلیسی رسمیت دارد و زبان رایج است.

اگر نظام حقوقی بین‌الملل به دلیل دو قرن غصب سرزمین‌های دیگر، به انگلیس -و دیگر استعمارگران- اجازه می‌دهد کشورهای اشغال‌شده و مستعمره‌شده را همچنان به‌عنوان بخشی از سرزمین خود حفظ کند، به طریق اولی باید بپذیرد که ایران، سرزمین‌های هزاران ساله خود را

^۳ فرض کنیم یک امر اصلی (اف گفتن) و یک امر فرعی (کتک زدن) داشته باشیم؛ اگر وجود علت حکم در امر فرعی، قوی‌تر و شدیدتر از امر اصلی باشد، حکم اصل را به فرع سرایت می‌دهیم، برای مثال، قرآن درباره پدر و مادر می‌فرماید: «فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ» (به پدر و مادر اف‌نگویید) (اسراء، ۲۳). علت منع اف گفتن آن است که این امر باعث رنجش والدین است. به طور طبیعی کتک زدن رنجش بیشتری دارد. پس اگر اف گفتن به خاطر رنجیدن والدین، ممنوع است، کتک زدن به طریق اولی ممنوع است.

۹. بازیابی ایران بزرگ و صلح پایدار

غرب در دوران پانصدساله استعمارگری خود جهت مقابله با ملت‌ها بر ایجاد مرزهای ساختگی و تشکیل واحدهای کوچک سیاسی تأکید داشته است. تجزیه امپراتوری ایران، عثمانی، شوروی، یوگسلاوی، کره و ... نمونه‌هایی از اقدام غرب برای هموارسازی تسلط بر نقاط مختلف جهان است. این سیاست هنوز هم یک راهبرد تعیین‌کننده برای استعمارگران به شمار می‌رود. طرح خاورمیانه جدید که از آغاز هزاره سوم میلادی از سوی آمریکا مطرح شد مبتنی بر تقسیم‌بندی جدیدی در خاورمیانه و تشکیل واحدهای سیاسی خرد است.

کوچک‌سازی واحدهای سیاسی باعث آسان‌تر شدن غارت منابع و تسلط بر آنهاست. رفتار انگلیس، فرانسه و البته آمریکا با کشورهای ساختگی پس از امپراتوری عثمانی به وضوح این سیاست استعماری را نشان می‌دهد. سیطره کشورهای استعمارگر بر منابع نفتی عربستان، کویت، اردن، امارات و ... باعث ثروت‌اندوزی غرب شده است.

تجزیه کشورهای بزرگ، بستر اصلی برافروختن آتش جنگ بین دولت‌های جدید است. ماجرای جنگ کره، ویتنام، عراق با ایران، سودان، صرب و بوسنی و ... همگی حاکی از تحمیل اراده دولتهای ابرقدرت به ملت‌های تجزیه شده است. غرب برای تأمین منافع خود از هیچ اقدامی رویگردان نیست. از نگاه استعمارگران، کشتار ملت‌ها وسیله‌ای برای تضعیف آنها و هموارتر کردن تسلط بر آنها به شمار می‌رود.

بنابراین «بازیابی ایران بزرگ» می‌تواند ضمن تقویت انسجام ملت ایران، امکان حفاظت از منابع و منافع ملی را تقویت کرده به صلح پایدار در منطقه جنوب غرب آسیا و بلکه جهان کمک کند. چرا که دولت‌های استعماری از مواجهه با کشورهای بزرگ و قدرتمند ابا داشته و مواجهه با آنها را پرهزینه تلقی می‌کنند.

۱۰. جمع بندی

فرایند تجزیه ایران با زور، نیرنگ و خیانت استعمارگران صورت گرفته است. انگلیس در این خصوص نقشی تعیین کننده داشته است. در زمانی که دولت مرکزی ایران دچار ضعف و عدم درایت کافی بود استعمارگران برای جلب منافع خود بخش‌هایی از ایران را جدا کرده و حکومت مرکزی را بیش از پیش تضعیف کردند.

نقش مخرب روشنفکران، غربگرایان و فراماسون‌ها در این زمینه بسیار واضح و انکارناپذیر است. با وجود مجاهدت عالمان دینی و جانبازی توده‌های مردم نقشه‌های استعمارگران به دست عوامل داخلی به اجرا درآمد.

ادله فراوانی هست که نشان می‌دهد ایران مالک قطعی سرزمین‌های قفقاز - غیر آن مانند ماوراء النهر، افغانستان، بخش شرقی بلوچستان و جنوب خلیج فارس - است که با نیرنگ و نیزه از ایران جدا شده‌اند. استعمار انگلیس و آمریکا همچنان به دنبال تداوم سیاست تجزیه ایران هستند و ما برای دفاع از خود ناچاریم از حالت سکوت و انفعال خارج شویم؛ بهترین اقدام و پادزهر همه توطئه‌ها آن است که از نظریه «بازیابی ایران بزرگ» جانبداری کرده و بر بازگشت بخش‌های جدا شده توسط استعمار پای بفرسیم تا از این رهگذر ضمن حفظ انسجام داخلی، بستر مقابله با طرح‌های تجزیه طلبانه را فراهم آوریم؛ افزون‌براین که به خواست قلبی ایرانیانی پاسخ دهیم که اکنون به اجبار در یک جغرافیای تحمیلی زندگی می‌کنند. تنها در این صورت است که ضمن حفظ تمامیت ارضی دوباره هم‌وطنان خود در آن سوی مرزها را آغوش می‌کشیم.

کتابنامه:

۱. قرآن.
۲. اسناد محرمانه وزارت خارجه انگلیس درباره قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلیس، ج ۱، ترجمه جواد شیخ الاسلامی، چاپ دوم، کیهان، تهران، ۱۳۶۸.
۳. اقبال، عباس (۱۳۲۴)، زبان ترکی در آذربایجان، مجله یادگار، شماره ۱۳.
۴. بیات، کاوه (۱۳۸۰)، توفان بر فراز قفقاز، «نگاهی به مناسبات منطقه‌ای ایران و جمهوری‌های آذربایجان، ارمنستان، و گرجستان در دوره نخست استقلال ۱۹۲۰-۱۹۱۷»، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، وزارت امور خارجه، تهران.
۵. خشایار، ه. (۱۳۵۹)، تزارها و تزارها، تهران.
۶. رائین، اسماعین (۱۳۵۷)، فراموشخانه و فراماسونری در ایران، ج ۱، چاپ سوم، امیرکبیر، تهران.
۷. رضا، عنایت الله، آذربایجان و اران، نشر هزار، بی‌جا. ۱۳۹۰.
۸. رضایی، عبدالعظیم (۱۳۷۸)، گنجینه تاریخ ایران (صفویان، افشاریان، زندیه و قاجار)، چاپ اول، اطلس، تهران.
۹. دورانت، ویل (۱۳۹۰)، تاریخ تمدن، ج ۳ (قیصر و مسیح)، ترجمه حمید عنایت و دیگران، چاپ چهاردهم، علمی فرهنگی، تهران.

۱۰. شمیم، علی اصغر (۱۳۷۴)، *ایران در دوره سلطنت قاجار*، افکار، تهران، چاپ پنجم.
۱۱. طالع، هوشنگ (۱۳۸۷)، *تاریخ تجزیه ایران*، ج ۴، چاپ دوم، نشر سمرقند، لنگرود.
۱۲. قوزانلو، جمیل (۱۳۱۵)، *جنگ ده ساله یا جنگ اول ایران و روس*، مطبوعه طلوع، تهران.
۱۳. محمود محمود (۱۳۶۷)، *تاریخ روابط ایران و انگلیس*، ج ۱، چاپ اول، اقبال، تهران.
۱۴. المختارات من الرسائل (۲۵۳۵ [۱۳۵۵])، مجموعه منشآت و فرامین و احکام دیوانی و شرعی و عرفی از قرون پنجم و ششم و هفتم هجری، به کوشش ایرج افشار، چاپ اول، انجمن آثار ملی، تهران.
۱۵. *معاهدات و قراردادهای تاریخی در دوره قاجاریه* (۱۳۷۳)، به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد، چاپ اول، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تهران.
۱۶. مکی، حسین (۱۳۲۳)، *زندگانی سیاسی سلطان احمدشاه*، چاپ اول، کتابفروشی علمی، تهران.
۱۷. مهدوی، منصور (۱۳۹۴)، *دنیای ایرانی*، نشر اشراق حکمت، قم، چاپ اول.
۱۸. نجفی، موسی، و حقانی، موسی (۱۳۸۸)، *تاریخ تحولات سیاسی ایران*، چاپ ششم، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تهران.
۱۹. نصیری مقدم، محمدنادر (۱۳۷۴)، *گزیده اسناد دریای خزر و مناطق شمالی ایران در جنگ اول جهانی*، چاپ اول، انتشارات وزارت خارجه، تهران.
۲۰. وقایع نگار، میرزا صادق (۱۳۶۹)، *تاریخ جنگهای ایران و روس*، یادداشت‌های میرزا صادق وقایع نگار(همای) مروزی، از آغاز تا عهدنامه ترکمانچای، گردآورنده حسین آذر، به تصحیح امیر هوشنگ آذر، چاپ اول.
۲۱. هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۹۵)، *صلابت سازندگی*، به کوشش زهرا سیدروحانی، دفتر نشر معارف، تهران، چاپ اول.
۲۲. هدایت، رضا قلی خان (۱۳۸۰)، *تاریخ روضه الصفای ناصری*، ج ۹، بخش اول، تصحیح جمشید کیانفر، چاپ اول، اساطیر، تهران.
۲۳. هوشنگ مهدوی، عبدالرضا (۱۳۷۵)، *تاریخ روابط خارجی ایران (از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم)*، چاپ پنجم، امیرکبیر، تهران.

۲۴. تقوی، مهدی، جان نخجوان، روزنامه وطن امروز، ۱۶/۸/۱۴۰۱، کدخبر ۲۵۶۰۲۵.

۲۵. گزارش، آبان ۱۳۷۵، شماره ۶۹.

۲۶. <https://farsi.khamenei.ir>

پس از انتشار